

Mirostław Reczko

Stowarzyszenie Muzeum
Żydów Białegostoku /
Łomżyńskie Towarzystwo
Naukowe im. Wagów
ORCID: 0000-0002-8123-9149

Losy ostrowskich Żydów (IX 1939–1946)

DOI: 10.15290/sp.2022.30.13

Abstrakt O odmienności wojennych losów Żydów ostrowskich od doli ich braci z innych miast regionu zadecydowało geograficzne położenie ich shtetlu. Zamiast tworzenia getta czy planowego mordowania społeczności żydowskiej Ostrowi, Niemcy wypędzili ich jeszcze w 1939 r. na sowiecką stronę pobliskiej linii demarkacyjnej. Sowietci, z zasady nieufni wobec wszelkiego rodzaju uchodźców z zachodu, zakwalifikowali znaczną ich część do deportacji i zesłali w północne rejony swojego imperium. Przekleństwo tułaczego losu stało się dla nich ostatecznym błogosławieństwem ocalenia.

Słowa kluczowe Żydzi, linia demarkacyjna, uchodźcy, deportacje, ocaleni

Abstract The geographical location of their shtetl made the wartime fate of the Ostrow Mazowiecka's Jews different from that of their countryman from other towns in the region. Instead of creating a ghetto or planned murder of the Jewish community in Ostrow, the Germans expelled them in 1939 to the Soviet side of the nearby demarcation line. The Soviets, generally wary of all kinds of refugees from the west, qualified a large part of them for deportation and sent them to the northern regions of their empire. The curse of wandering fate became for them the final blessing of survival.

Key words Jews, demarcation line, refugees, deportations, II WW survivors

*Kogo wysłano w głąb Rosji, został przy życiu, a kogo wysłano niedaleko –
został u Niemców*

Abraham Jakubowski

Przez wiele lat zaskakiwany byłem mnogością wzmianek o Żydach ostrowskich pojawiających się w najprzeróżniejszych, rozproszonych geograficznie, źródłach z okresu II wojny światowej, zarówno spod okupacji niemieckiej jak i sowieckiej, ale głównie tej ostatniej. Chociaż w pierwszej fazie wojny Ostrow Mazowiecka nawet na chwilę nie dostała się w ręce Sowietów, ostrowscy Żydzi byli wszechobecni w każdej z badanych przeze mnie miejscowości zajętej przez Armię Czerwoną. Dopiero praca nad tłumaczeniem *Księgi Pamięci Gminy Żydowskiej w Ostrowi Mazowieckiej*¹ dała wstępną odpowiedź na przyczynę

¹ *Księga Pamięci Gminy Żydowskiej w Ostrowi Mazowieckiej* z 1960 r. została w 2022 r. przełożona przez zespół tłumaczy skupionych wokół Łomżyńskiego Towarzystwa Naukowego im. Wagów na język polski, ale jak dotąd nie została jeszcze opublikowana, a przy ostatecznej redakcji zmianie mogą ulec numery stron. Dlatego przy cytowaniu tej *Księgi*

nadrepresztacji ostrowian po wschodniej stronie linii demarkacyjnej, która oddzieliła w 1939 r. dwa zaprzyjaźnione wtedy państwa totalitarne. Pojawiły się jednak nowe pytania, na które odpowiedź wymaga skrupulatnych studiów zapoczątkowanych niniejszym artykułem.

Problemem, który chciałbym tutaj podjąć, jest odmienność wojennych i okupacyjnych losów Żydów ostrowskich, co uwidacznia się w porównaniu z losami ich ziomeków z innych miast i miasteczek regionu. Zamierzam prześledzić przyczyny przetrwania Holocaustu przez bardzo wielu Żydów z Ostrowi Mazowieckiej. Podejmę próbę oszacowania przybliżonej liczby ocalonych, a to temat pomijany w badaniach naukowych oraz w dyskusjach odbywanych wśród współczesnych Polaków i Żydów. Wyjątkiem są krótkie i ogólnikowe stwierdzenia zamieszczone na stronie internetowej Stowarzyszenia „Ostrow Mazowiecka Research Family” pod adresem www.ostrow-mazowiecka.com. Żaden z polskich badaczy nie podjął dotychczas badań dotyczących losów Żydów ostrowskich, a przynajmniej nie ukazała się, jak dotąd, żadna publikacja w jakikolwiek sposób nawiązująca czy odnosząca się do tego tematu.

Informacje dotyczące losów Żydów ostrowskich w pierwszych tygodniach wojny czerpałem w znacznej mierze ze wspomnianej już ostrowskiej *Księgi Pamięci*², która jak wszystkie żydowskie publikacje tego typu, jest źródłem specyficznym, wymagającym wielkiej ostrożności przy interpretowaniu. Pinkasy (dosł. kroniki, hebrajska nazwa ksiąg pamięci) w częściach odnoszących się do II wojny światowej są materiałem wspomnieniowym, rzadko spisującym na żywo. Cechuje je duży subiektywizm nie tylko ocen, ale również dowolność opisów wydarzeń, które przeważnie pochodziły z drugiej ręki, a ponadto zostały zniekształcone przez upływ czasu i nastroje dominujące w miejscach osiedlenia się Żydów poza Polską. Przy ich interpretacji ostrożnie należy podchodzić zwłaszcza do dat i liczb. Stąd wynikła konieczność zestawiania tych danych z innymi źródłami, jeśli takie są dostępne. Niemniej jednak księgi pamięci są bogatym źródłem informacji, dotyczących zwłaszcza losów poszczególnych osób³.

---

opierał się będą na tłumaczeniu angielskim dokonanym w ramach *Yizkor Book Project* przez JewishGen, a opublikowanym w ramach *Yizkor-Books-In-Print Project* w 2017 r.

² Ostrow Mazowiecka należy do grupy niewielu miejscowości mających więcej niż jedną księgę pamięci. Pierwszą i dłuższą z nich (ss. 653), *Sefer ha-zikaron li-kehilat Ostrow-Mazowieck = Izker-buch fun der jidiszer kehile in Ostrow-Mazowieck*, wydano w 1960 r. w Tel Awiwie, posługując się popularną wśród tego typu publikacji mieszkanką hebrajskiego z jidysz. Druga, znacznie skromniejsza księga (ss. 164), *Ostrow Mazowiecka; siderat kehilot Israel*, wydana była już wyłącznie po hebrajsku w latach 1965/1966 w Jerozolimie i Tel Awiwie. Zob.: *Księgi* 2008, s. 91.

³ Układ treści *Księgi Pamięci Gminy Żydowskiej w Ostrowi Mazowieckiej* z 1960 r. odbiega od typowego dla innych ksiąg pamięci schematu. Ze względu na specyfikę losów ostrowian opis Zagłady zajmuje w niej tylko kilkanaście stron, pojawiają się natomiast opisy ziomekstw ostrowskich na świecie oraz prezentacja ostrowskich ofiar izraelskiej wojny

Istnieje ponad 700 ksiąg pamięci, z których ok. 540 dotyczy miejscowości, które w 1939 r. leżały w granicach Rzeczypospolitej. Pisane były głównie po hebrajsku i w jidysz, dlatego Żydzi sami stwierdzili, że trzeba je przybliżyć współczesnym odbiorcom i w 1994 r. rozpoczęto projekt tłumaczenia ich na język angielski. W ramach *Yizkor Book Project* sukcesywnie tłumaczonych jest 405 ksiąg, z których na angielski przełożono i opublikowano już w formie cyfrowej ponad 100. W formie papierowej wydano 66 z nich, w tym obydwie księgi Ostrowi Mazowieckiej.

Przy ustalaniu kolejnych etapów losów Żydów ostrowskich posługiwaliśmy się najczęściej metodą indukcyjną wykorzystując różnorodne źródła i opracowania. Konieczne było również zastosowanie dedukcji w oparciu o dane dotyczące małych grup populacji.

O losach żydowskich mieszkańców Ostrowi na początku II wojny światowej zadecydowało geograficzne położenie miasta w stosunku do ostatecznego wariantu podziału terytorium Polski pomiędzy obydwu agresorów. Mimo że w pierwotnej wersji paktu Ribbentrop-Mołotow Ostrow miała znaleźć się na terytorium Związku Sowieckiego, to zmiany wprowadzone niemiecko-sowieckim traktatem o granicach z 28 IX 1939 r. spowodowały, że miasto znalazło się po stronie niemieckiej. Linia demarkacyjna przebiegała w jego bezpośrednim sąsiedztwie, za torem kolejowym z Małkini do Ostrołęki biegnącym na północny wschód od miasta⁴.

Od pierwszego dnia wojny Ostrow zaczęła się zapełniać uchodźcami (w większości żydowskimi) z miast i miasteczek dotkniętych natychmiastowymi skutkami działań wojennych, a położonych bliżej granicy z Prusami Wschodnimi. We wtorek 5 IX na tereny zabudowane spadły pierwsze bomby. Jedna z nich trafiła w dom Lustiga przy ul. Lubiejewskiej, naprzeciw Starego Bet Midraszu. Pierwszymi ofiarami byli Lejbel Jarmus, Icchok Gerszon i czternastoletni syn Josela Prawdy, a samemu Joselowi urwało nogi. Trzy dni później, 8 IX 1939 r. przed południem do Ostrowi wjechały pojazdy niemieckie. Miasto weszło we władanie Niemców. Już nazajutrz, w sobotę rano z domów przy ul. Małkińskiej wyciągnięto Mordechaja Bera Tarnowskiego z synem Menachemem oraz Kryszała (zięcia Szymona Studnika) i rozstrzelano⁵.

---

o niepodległość. Na pierwszym miejscu przedstawieni zostali ostrowscy rabini i inne ważne postaci. Dalej opisano instytucje, organizacje i partie działające we wspólnocie. Kolejne miejsce zajmują wspomnienia, szczególne epizody z historii oraz wyjątkowe typy ludzkie czy obrazki z życia żydowskiego przed wojną. Obszerną część stanowią wspomnienia świadków, opisujące głównie losy żydowskich ostrowian pod okupacją sowiecką. Całość kończy się biografiami i zdjęciami wielu zmarłych oraz Listą Pamięci, obejmującą 3059 osób, których śmierć ustalili autorzy *Księgi*.

⁴ Informacja pochodzi od prof. Adama Dobrońskiego.

⁵ Autorem obydwu informacji był Tuwia Makower, były sekretarz Gminy Żydowskiej w Ostrowi. Margolis 1960, s. 483. Informacje potwierdza Jaakow Widelec w swoim dzienniku. *Księga* 1960, s. 489.

W niedzielę 10 IX około południa spędzono mężczyzn pochodzenia żydowskiego na rynek. Przetrzymano ich tam przez kilka godzin i dopiero po szóstej wieczorem ogłoszono, że po szóstej nie wolno wychodzić z domów i kazano się rozejść. Wobec ewidentnego złamania zakazu, do czego cynicznie doprowadzono, zaczęto do nich strzelać. Żydzi uciekali w panice. W zamieszaniu zginęło 21 osób, a 12 zostało rannych, w tym również uchodźcy z Ostrołęki, Różana i Goworowa⁶.

Ta strzelanina powinna odrzeć żydowskich mieszkańców Ostrowi ze złudzeń. Karmione one były w tej części Polski wspomnieniami z nieodległej wtedy jeszcze czasowo I wojny światowej. Ludzie pamiętali stosunkowo przyzwyczajony stosunek niemieckich władz okupacyjnych do miejscowej ludności cywilnej, a zwłaszcza do Żydów, czemu przeciwstawiano opowieść o bieżącym, zgotowanym przez władze rosyjskie setkom tysięcy mieszkańców guberni wschodnich, w tym łomżyńskiej i grodzieńskiej. Jak podkreślały wszystkie wspomnienia i dzienniki z tego okresu – to nie byli tacy sami Niemcy jak w 1915 r.

Kolejne dni przyniosły huśtawkę nastrojów. Niemcy przystąpili do rabunku sklepów. Dewastowano synagogi i bet midrasze. Po 17 IX rozeszła się wiadomość, że zbliża się Armia Czerwona i ma zająć cały teren aż do rzeki Bug. Niemcy zaczęli już zdejmować druty telegraficzne, co wskazywało na bezpośrednie przygotowania do wycofania. Wywołało to spontaniczną radość wśród Żydów. Nie trwała ona jednak długo. Kiedy druty zaczęto wieszać ponownie, skończyła się wszelka nadzieja na zmianę⁷.

W ciągu kolejnych dni przez Ostrową wędrowały większe i mniejsze grupy uchodźców żydowskich z różnych miast. 26 IX byli to najpierw wygnańcy z Pułtuska, który został wcielony do Rzeszy, a później szli Żydzi z Długosiodła. Niemcy nie pozwalali im na zatrzymanie się w mieście, tylko kierowali dalej na wschód i północ, na tereny, które miały być wkrótce zajęte przez Sowieców. Następnego dnia rozeszła się już informacja, że granica niemiecko-sowiecka będzie przebiegać tuż za Ostrowią. Żydzi ostrowscy zaczęli opuszczać miasto i iść w ślady uchodźców, których wędrówkę wcześniej obserwowali. Niemcy nie utrudniali exodusu i bez przeszkód wydawali zezwolenia na opuszczenie miasta. Niemiecka straż graniczna bez żadnych skrupułów przeszukiwała

⁶ Wspomnienia różnych osób zebrane w *Księdze Pamięci* różnią się liczbą zabitych, która oscyluje od 17 do 30. Większość autorów powtarza przybliżoną liczbę 30 ofiar śmiertelnych, ale najbardziej wiarygodna wydaje się relacja Jakowa Widelca, który jako jedyny prowadził *Dziennik z czterech tygodni pod rządami nazistów w Ostrowi* w okresie od 3 IX do 4 X. To on podaje liczbę 21 zastrzelonych i tylko on wymienia liczbę 12 rannych. *Księga* 1960, s. 490. Jedyne świadectwo odbiegające od wymienionych, to wspomnienie Chaima Ciechanowieckiego, który mówi o około 17 ofiarach, ale sam podkreśla, że jest to liczba przybliżona. *Księga* 1960, s. 520.

⁷ Temat nadziei na wkroczenie Sowieców pojawia się w wielu wspomnieniach z *Księgi Pamięci*. Najwięcej pisze o tym Helena Nejmark, zob. *Księga* 1960, s. 515.

uciekinierów i rekwirowała wszystko co im wpadło w ręce, najchętniej pieniądze i kosztowności. 2 X, w poniedziałek, wojskowe władze okupacyjne ogłosiły, że wszyscy mieszkańcy pochodzący z terenów wschodnich (kontrolowanych przez Sowieców) powinni zgłosić się po specjalne zezwolenie na wyjazd. Nie trzeba było przedstawiać żadnych dokumentów. Wystarczyło powiedzieć, że pochodzi się z Białegostoku czy innej miejscowości na wschodzie. Setki Żydów ustawiły się w kolejce. W kolejnych dniach zaczęto już Żydów wypędzać przez granicę bez konieczności okazywania jakichkolwiek zezwoleń.⁸

Do prawdziwej masakry doszło 11 XI 1939 r., wówczas w Ostrowi pozostała już tylko garstka Żydów i to w znacznej części uchodźców z innych miast, głównie z Pułtuska. Kiedy najprawdopodobniej w środę, 6 XI, przy głównej ul. 3 Maja wybuchł pożar, który strawił kilka domów, Żydzi zostali oskarżeni o jego wywołanie. Następnego dnia zgromadzono wszystkich, których udało się jeszcze odnaleźć i zamknięto ich w piwnicach do przechowywania lodu w browarze Tejtla przy ul. Brokowskiej. Trzymano ich tam do niedzieli, dołączano kolejne schwytane osoby. Wybór daty dla egzekucji prawdopodobnie nie był przypadkowy. Chodziło o rewanż za rozbrojenie Niemców w Ostrowi 11 XI 1918 r. W niedzielę, 11 XI, rozstrzelano ich za miastem⁹. Ustalenie liczby ofiar na podstawie wspomnień jest w tym wypadku o wiele trudniejsze niż to było przy strzelaninie z 10 IX. Poszczególni autorzy wymieniają od 300 do 700 osób¹⁰. Tym razem dysponujemy jednak danymi z archiwów niemieckich, które podają precyzyjną liczbę 364 mężczyzn, kobiet i dzieci rozstrzelanych przez 4 batalion policji dowodzony przez pułkownika policji Brennera¹¹. Ostrowa stała się pierwszym miastem w regionie, gdzie oficjalnie nie było już Żydów. Bezpośrednią konsekwencją tych wydarzeń był brak getta w mieście. Żydzi, którzy

⁸ Jakow Widelec relacjonował te wydarzenia dzień po dniu w swoim *Dzienniku*, *Księga* 1960, s. 492.

⁹ Wydarzenie to opisuje wielu autorów wspomnień, ale najwięcej szczegółów z pierwszej ręki przekazał Chaim Słomka. *Księga* 1960, s. 505.

¹⁰ Większość autorów powtarza liczbę 560 ofiar, tylko Jidel Słomka szacuje ją na 300–400 osób, wymieniając z imienia i nazwiska swoich krewnych (*Księga* 1960, s. 507). Chaim Słomka pisze o ok. 500 osobach (*Księga* 1960, s. 505). Szmul Konopiaty, który był już w tym czasie poza Ostrowią, pisze nawet o 700 ofiarach (*Księga* 1960, s. 526). Na pomniku wzniesionym po wojnie w miejscu egzekucji i pogrzebania ofiar widnieje liczba 500 ofiar, o czym poinformował prof. Adam Dobroński. Ekshumacji, która umożliwiłaby porównanie z danymi niemieckimi, nigdy nie dokonano.

¹¹ Informacja zaczerpnięta z portalu: Ostrow Mazowiecka Research Family, *History* s. 5, <http://www.ostrow-mazowiecka.com/ostrhis5.html> (dostęp 9.08.2022). Na portalu umieszczono również 5 zdjęć zrobionych przed i po egzekucji, znajdujących się w zbiorach Głównej Komisji Badania Zbrodni Nazistowskich (USHMM Photo Archive) pod numerami: 50073, 50400, 50397, 50394, 50076 (<http://www.ostrow-mazowiecka.com/massacre.html>). W opisach tych zdjęć podano liczbę zamordowanych i nazwę jednostki policyjnej, które tego dokonała oraz nazwisko jej dowódcy.

dostawali się do Ostrowi po tej masakrze i wpadali w ręce niemieckie, najczęściej byli odsyłani do Warszawy¹².

Tysiące wypędzonych z rodzinnego miasta ostrowskich Żydów rozpoczęło tułaczkę po terytoriach zajmowanych przez Sowietów, gdzie wcale nie byli mile oczekiwanymi gośćmi. Przed wybuchem wojny miejscowa społeczność żydowska liczyła blisko 7000 osób i prawie wszyscy we wrześniu i październiku 1939 r. przedostali się na sowiecką stronę linii demarkacyjnej. Po przejściu granicy ich drogi rozeszły się we wszystkie strony. Spore grupy zatrzymały się początkowo w pobliskim Ciechanowcu, Czyżewie i Zambrowie¹³, zwłaszcza ci, którzy mieli w tych miastach swoich krewnych, albo utrzymywali z ich mieszkańcami kontakty handlowe. Bardzo wielu z nich dotarło do Białegostoku, który w tym czasie stał się Mekką żydowskich uchodźców z terenów zajętych przez okupantów niemieckich. Dla zaskakująco wielu ostrowian miejscem schronienia stał się kresowy Słonim, miasto powiatowe leżące przed wojną w województwie nowogródzkim.

Liczba uchodźców szukających schronienia i pomocy na obszarze zaanektowanego przez Sowietów byłego województwa białostockiego, którego teren został częścią tzw. Zachodniej Białorusi rosła z każdym dniem od początku września. W mniejszym lub większym stopniu dotyczyło to wszystkich miast i miasteczek regionu, ale najgorsza sytuacja była w Białymstoku. Dotarli tu uciekinierzy, którzy nie mieli żadnych krewnych, ani wcześniejszych kontaktów w rozsianych po drodze miejscowościach. Były ich dziesiątki tysięcy. Sytuacja w mieście całkowicie wymknęła się spod kontroli władz. Działalności nie wznowiły urzędy. Przeształ działać handel (sklepy ogołocili przybysze ze wschodu, kiedy zrównano siłę nabywczą rubla ze złotówką). Nie było podstawowych produktów spożywczych. Zabrakło mąki, ponieważ chłopci nie sprzedawali zboża. Brakowało mięsa, soli, a nawet pitnej wody. Część wodociągów była uszkodzona, a pozostałe nie były w stanie pokryć zapotrzebowania. Nie można było się umyć. Ulice nie były sprzątane, nie wywożono nieczystości i nie opróżniano szamb. Stery śmieci rosły. Białystok był brudny, zatłoczony i śmierdzący. Wszawica stała się powszechna. Dochodziło do eskalacji chorób zakaźnych, co w każdej chwili groziło epidemią¹⁴. Białystok podwoił liczbę mieszkańców z około 100 tys. do ponad 200 tys. Miejscowi Żydzi robili co mogli, aby pomóc uchodźcom.

Władze sowieckie zderzyły się z problemem bardzo szybko i usiłowały znaleźć rozwiązanie. Aby opanować napływ uchodźców, którzy dla systemu bolszewickiego byli zawsze elementem podejrzanym, już 14 X 1939 r. KC KP(b) Białorusi podjął pierwszą uchwałę dotyczącą rozmieszczenia uchodźców, którzy

¹² Wspomina o tym Jidel Słomka. *Księga* 1960, s. 507.

¹³ Wysokie Mazowieckie bardzo ucierpiało wskutek wrześniowych nalotów niemieckich i nie mogło dać schronienia własnym mieszkańcom, nie mówiąc już o uchodźcach.

¹⁴ Boćkowski 2006, s. 91.

przybyli z terenów okupowanych przez Niemców. Jej celem była głównie identyfikacja uciekinierów. Zarządy tymczasowe miały zewidencjonować przybyśy, uwzględniając: imię i nazwisko, charakterystyczne dla rosyjskiej tradycji imię ojca, datę urodzenia, miejsce skąd przybyli, typ wykonywanego zajęcia, przygotowanie zawodowe, narodowość i skład rodziny. Nakazano im również podjąć niezbędne środki do zapewnienia uchodźcom dachu nad głową oraz pracy, a najbardziej potrzebującym wypłacenie jednorazowej zapomogi. Na mocy tej uchwały powołano oczywiście komisję ds. zarządzania sprawami zakwaterowania i zorganizowania pracy uchodźcom. Tego dnia miała też zapaść decyzja o rozmieszczeniu 20 tys. uciekinierów przy wydobywaniu i wyrobieniu torfu, a także wycince lasów na obszarach Białoruskiej SRS¹⁵.

Działania komisji ograniczyły się do prób policzenia i zarejestrowania uchodźców zza linii demarkacyjnej, których przybywało każdego dnia. W Lidzie znaleziono podobno nawet 350 Żydów gotowych wyjechać do Birobidżanu¹⁶. Podobną liczbę chętnych miano prawdopodobnie znaleźć w Słonimie. Wobec braku jakichkolwiek rzeczywistych postępów w pracach komisji i stale rosnącej liczby uchodźców 25 X 1939 r. zebrało się Biuro KC KP(b) Białorusi, po jego posiedzeniu RKL BSRS powołała Komisję Rządową ds. wywozu uchodźców z *Zachodniej Białorusi*. Komisja Rządowa natychmiast przystąpiła do próby relokacji. Po uporaniu się z niezbędnymi formalnościami i uzyskaniu zgody zdesperowanych uciekinierów z ośmiu największych miast ówczesnej Zachodniej Białorusi¹⁷, na przełomie października i listopada 1939 r. przewieziono 22 471 osób (w tej liczbie było 4114 rodzin, w tym 3928 dzieci) na tereny wschodnich obwodów republiki. Ponad połowa przesiedlonych trafiła do najodleglejszych obwodów mohylewskiego (7150 osób) i witebskiego (6740 osób), pozostali do mińskiego, homelskiego i poleskiego. Co dla nas najistotniejsze, w tej liczbie było aż 955 osób z Ostrowi Mazowieckiej, większą grupę stanowili tylko uchodźcy z Warszawy (tych było 5834) i Pułtuska (1960). Znacznie mniej było wśród relokowanych mieszkańców tak dużych miast jak Siedlce, Wilno, Suwałki czy Łódź. Ze względu na profil zawodowy tych ludzi, a byli to głównie krawcy, szewcy, cieśle, stolarze, mechanicy, ślusarze i gospodynie domowe, należy przyjąć, że byli to prawie wyłącznie Żydzi¹⁸. Zważywszy, że grupa ta sta-

¹⁵ Lebediewa 1998, s. 182.

¹⁶ Boćkowski 2006, s. 95. Birobidżan to miasto za Bajkałem w Kraju Chabarowskim, gdzie w 1929 r. stworzono Żydowski Autonomiczny Okręg Narodowościowy, który miał być „Ziemią Obiecaną” Żydów sowieckich.

¹⁷ Chodzi o Białystok (gdzie problem uchodźców był zdecydowanie największy), Brześć Litewski, Grodno, Baranowicze, Pińsk, Lidę, Mołodeczno i Słonim.

¹⁸ *Raport przewodniczącego Komisji Rządowej ds. rozmieszczenia uchodźców przy RKL BSRS Iwana Gorina do przewodniczącego RKL BSRS K.W. Kisielewa o przebiegu wysiedlenia uchodźców z Zachodniej Białorusi*, NARB, zesp. 4, spr. 21, t. 1511, k. 7.

nowiła tylko niewielki procent uchodźców szukających schronienia i ratunku w obwodzie białostockim, ostrowianie stanowili wśród nich znaczącą część.

Pomimo skutecznej relokacji tej pierwszej grupy ludzi problem powiększał się z każdym dniem i przerósł możliwości operacyjne małej republiki. 10 XI 1939 r. na szczęblu centralnym ZSRS powołano specjalną komisję do spraw uchodźców, w skład której weszli m.in. Ł. Beria i N. Bułganin. Jej zadaniem miało być dokładne zewidencjonowanie *bieżeńców* w Zachodniej Białorusi i Zachodniej Ukrainie, wykorzystanie ich części jako taniej siły roboczej i zbadanie ewentualnej możliwości odesłania pozostałych na tereny okupowane przez Niemców¹⁹. Białoruską Komisję Rządową ds. wywozu uchodźców rozwiązano kilka dni później, 15 XI²⁰. W tym czasie relokowani uchodźcy znaleźli się już we wskazanych miastach Białorusi Wschodniej, gdzie oprócz sowieckich paszportów, nic i nikt na nich nie czekał. Ich tragiczna sytuacja nie uległa żadnej poprawie. 28 XI, wobec katastrofalnej sytuacji uchodźczej w mieście, Biuro Organizacyjne KC WKP(b) Obwodu Białostockiego usiłowało jeszcze lokalnie wysiedlić z Białegostoku 20 000 *bieżeńców*²¹.

Realne skutki przyniosły jedynie prace sowiecko-niemieckiej komisji mieszanej, która rozpoczęła działalność jeszcze pod koniec 1939 r. Od 25 XII 1939 do 5 I 1940 r. przez granicę w Brześciu władze niemieckie wpuściły na swój teren 5335 Niemców, 108 Polaków, 10 Ukraińców, 8 Rosjan i 1 Czecha. Nie zarejestrowano w tej liczbie żadnego Żyda. Od kwietnia do czerwca 1940 r. Niemcy pozwolili na powrót na ich terytorium ok. 66 000 osób z 164 000 ubiegających się. Większość odrzuconych stanowili Żydzi. Fakt masowej chęci powrotu Żydów na tereny okupowane przez Niemców najbardziej zaskoczył tych ostatnich²².

Nieco łatwiej żyło się żydowskim uchodźcom z Ostrowi, którzy zatrzymali się w mniejszych miasteczkach i miejscowościach, takich jak Szumowo, Czyżew, Zambrów czy Ciechanowiec. Z kilku fragmentów *Księgi Pamięci Ostrowi* wiemy, że liczna grupa tamtejszych Żydów znalazła schronienie w oddalonym od miasta o 50 km Ciechanowcu. Miriam Cohen (z domu Orzycey) wspomina, że po połączeniu z matką i siostrami żyło im się w tym miasteczku normalnie. Przybysze zaczęły powoli wyprzedawać to, co zdołali ze sobą zabrać. Żołnierze sowieccy odkupowali od nich wszystko²³. Według oficjalnych i znacznie zaniżonych danych sowieckich na początku 1940 r. na całym terytorium białoruskim przebywało

¹⁹ Lebediewa 1998, s. 182.

²⁰ Boćkowski 2006, s. 105.

²¹ Boćkowski 2006, s. 113. Mieli oni trafić do Grodna, Wołkowyska, Sokółki, a nawet do Bielska Podlaskiego.

²² Boćkowski 2006, s. 120.

²³ *Księga* 1960, s. 509. Jest to fragment wspomnień Miriam Cohn zatytułowany: *Wśród uciekinierów i prześladowanych*.

72 896 uchodźców, w tym 90,3% Żydów i 5,9% Polaków²⁴. Ta niedoszacowana liczba rosła każdego dnia, a ich większość skupiała się w Białymstoku.

Niezwykle popularnym i budzącym największe nadzieje wśród żydowskich uchodźców azylem stała się w tym czasie Litwa. Najwięcej uciekinierów dotarło do Kowna i Wilna, które w październiku 1939 r. Sowieci na krótki okres przekazali Litwinom. Władze sowieckie zabroniły jakichkolwiek legalnych wyjazdów na Litwę. Jesienią 1939 r. nielegalne pokonanie granicy sowiecko-litewskiej było stosunkowo proste, ale już zimą straż graniczna wyłapywała i odsyłała na sowiecką stronę wszystkich, którym sztuka przechytrzenia pograniczników się nie udała. Najwytrwalsi próbowali przedostać się tą drogą nawet kilkanaście razy²⁵. Na Litwę dotarło kilkadziesiąt tysięcy żydowskich uchodźców, którzy z prawdziwymi i podrobionymi wizami tureckimi, brytyjskimi, holenderskimi, japońskimi i innymi próbowali wydostać się poza strefę wpływów niemieckich i sowieckich. Wielu dotarło do Palestyny, Japonii, Chin, zamorskich terytoriów holenderskich Curaçao i Surinamu oraz innych krajów. W samym tylko Wilnie komitet pomocowy JDC (American-Jewish Joint Distribution Committee) czyli popularny Joint, zarejestrował wiosną 1940 r. 9064 żydowskich uchodźców z Polski, którym udzielił pomocy. Wśród nich było 148 osób z Ostrowi Mazowieckiej i ponad 50 z Goworowa, Długosiodła, Broku, Komorowa i innych pobliskich miasteczek²⁶.

Kilka tysięcy żydowskich uchodźców z Litwy skorzystało z tranzytowych wiz japońskich wydawanych latem 1940 r. przez japońskiego wicekonsula w Kownie Chiune Sugiharę. Z jego inicjatywy przewiezieni zostali 5 transportami kolei transsyberyjskiej do Władywostoku i ekspediowani do Kobe. Około tysiąca z nich wkrótce uzyskało w Japonii wizy do Palestyny lub USA i udało się w dalszą podróż. Pozostali zostali internowani przez Japończyków w Szanghaju aż do końca wojny. W tej grupie znalazł się dziennikarz Mosze Kamenszajn z Ostrowi Mazowieckiej, student jesziwy Eli Mosze Lis z Długosiodła i Szlomo Czerwonogóra z Broku wraz z córką Rozą. Wśród ocalonych tą drogą był również Israel Sapir urodzony w Ostrołęce, student jesziwy w Ostrowi Mazowieckiej²⁷.

²⁴ Chackiewicz 1995, s. 132.

²⁵ Reczko 2019, s. 128.

²⁶ Lista uchodźców żydowskich z Polski, którzy otrzymali pomoc od JDC w Wilnie w 1940 r. znajduje się na <https://www.jri-poland.org/blog/jdc-archives-index-vilna-refugees-1940/> (dostęp 14.02.2023).

²⁷ Nazwiska tych osób znajdują się w dwóch spisach: *Refugees Arriving in Japan and Receiving JDC Aid, 1941*, [https://search.archives.jdc.org/multimedia/Documents/Names Databank/Japan Emigration Lists/Set III/Additional Links/CompleteJapanSetIII.pdf#search=](https://search.archives.jdc.org/multimedia/Documents/Names%20Databank/Japan%20Emigration%20Lists/Set%20III/Additional%20Links/CompleteJapanSetIII.pdf#search=) (dostęp 4.02.2023) oraz *Yeshiva Students Receiving JDC Aid in Wartime Japan, 1941*, [https://search.archives.jdc.org/multimedia/Documents/Names Databank/Japan Emigration Lists/Set II Yeshiva/Additional Links/Complete_AR33-44_00053_00858.pdf#search=](https://search.archives.jdc.org/multimedia/Documents/Names%20Databank/Japan%20Emigration%20Lists/Set%20II%20Yeshiva/Additional%20Links/Complete_AR33-44_00053_00858.pdf#search=) (dostęp 4.02.2023).

Wyjątkowo wielu żydowskich uchodźców z Ostrowi schroniło się na początku wojny w Słonimie, w którym przed wojną żyło ponad 6 500 Żydów wśród ok. 16 000 ogólnej liczby mieszkańców. Kilkunastu autorów wspomnień z *Księgi Pamięci* wspomina to miasto jako miejsce schronienia ich samych lub ich najbliższych²⁸.

O wysiedleniu znacznej liczby uchodźców z terenów anektowanych przez Sowieców zadecydowano na poziomie centralnym 2 III 1940 r. Na tym posiedzeniu Biura Politycznego KC WKP(b) podjęto również decyzję o wywózce rodzin polskich oficerów i policjantów (wywieziono ich już w deportacji kwietniowej). W tym momencie wiedziano, że Niemcy nie przyjmą znacznej większości tych, którzy wyrazili chęć powrotu, a przede wszystkim Żydów. Opóźnienia w pracach niemiecko-sowieckiej komisji mieszanej spowodowały, że wywózkę uchodźców planowaną po zakończeniu wymiany ludności z Niemcami przelożono na koniec czerwca 1940 r.²⁹

Dla ułatwienia selekcji i wybrania z masy uciekinierów osób stanowiących największe zagrożenie dla systemu sowieckiego, zarządzono wśród nich akcję meldunkową. Wydano obwieszczenie, że każdy uchodźca ma obowiązek zameldowania się w miejscu pobytu i wybranie jednej z trzech możliwości:

- 1) Przyjęcia obywatelstwa sowieckiego.
- 2) Powrotu do strefy okupacji niemieckiej, skąd przybył.
- 3) Przeniesienia się na Litwę, która wtedy była jeszcze niepodległym państwem.

Tych, którzy wybrali pierwszy wariant uznano za „przyjaciół”, dwie pozostałe grupy, jako wrogie Związkowi Sowieckiemu, przeznaczono do deportacji głównie na tereny północnych obwodów Kraju Rad³⁰.

Pod koniec czerwca 1940 r., kiedy zdążyły już wrócić składy kolejowe odwożące kwietniowych zesłańców do Kazachstanu, zapakowano do nich wyselekcjonowanych uchodźców. Wzorem poprzednich dwóch deportacji, akcja miała się odbyć jednego dnia, tym razem 29 VI. Kłopoty z transportem sprawiły, że wysyłka przeciągnęła się do prawie tygodnia. W efekcie szeroko zakrojonego przedsięwzięcia wywieziono co najmniej 80 652 osoby: 57 774 z Zachodniej Ukrainy i 22 879 z Zachodniej Białorusi. Z tej liczby na sam obwód białostocki przypadło aż 13 250 osób, czyli większość zesłanych z obszarów pod jurysdykcją białoruską³¹. Do tej pory nie ujawniono jeszcze dokładnie, jaki procent sta-

²⁸ A. Margolis, *Księga* 1960, s. 503–509, 526–528, 536–543.

²⁹ *Postanowienie RKL ZSRS nr 497–177ss z 10 kwietnia 1940 r. o zatwierdzeniu instrukcji NKWD o wysiedleniu rodzin represjonowanych na 10 lat do Kazachstanu, rodzin uchodźców w północne rejony ZSRS zaś prostytutki do Kazachstanu i Uzbekistanu*; GARF, zesp. 5446, spr. 57, t. 68, k. 123–124.

³⁰ Reczko 2019, s. 138–139.

³¹ Raport naczelnika Oddziału Osiedleń Pracy i Osiedleń Specjalnych GUŁAG-u NKWD M. Kondratowa o liczbie specprzesiedleńców-osadników i uchodźców według ich

nowili wśród tych deportowanych Żydzi. Ich przewaga była z pewnością przytłaczająca³². Oficjalnie nazwano ich *spiecpieresiency-bieżency*.

Najdokładniejsze dane o deportowanych pochodzą z rejonu ciechanowieckiego, z którego wywieziono 99 rodzin uciekinierów, łącznie 312 osób³³. Z tej liczby udało mi się do tej pory ustalić dane ok. 70 osób z 20 rodzin. Najwięcej było wśród nich Żydów z Ostrowi Mazowieckiej. Były też rodziny z Sokołowa Podlaskiego, Sadownego, Stoczka, Łochowa, Sterdyni i Warszawy. W całej grupie najprawdopodobniej nie było ani jednej osoby pochodzenia polskiego³⁴. Na podstawie dostępnych obecnie źródeł sowieckich nie da się wprost określić, ilu Żydów ostrowskich zostało wywiezionych w trzeciej deportacji.³⁵ Była to z pewnością liczba znacząca, podobnie jak to miało miejsce w przypadku przesiedlenia do wschodnich obwodów Republiki Białoruskiej w końcu 1939 r. Ostrowska *Księga Pamięci* przytacza wspomnienia kilkorga wywiezionych wtedy osób, wszyscy oni deportowani byli do obwodu archangielskiego.

Po prawie rocznej przerwie od trzeciej wielkiej deportacji, która objęła uchodźców, na dwa dni przed niemieckim atakiem na swego dotychczasowego sowieckiego sojusznika, w nocy z 19 na 20 czerwca NKWD dokonało kolejnej wywózki. Oficjalnie wywieziono tym razem członków rodzin „uczestników kontrrewolucyjnych organizacji ukraińskich i polskich”³⁶. Mimo że była to najmniejsza ze wszystkich czterech wywózek (bo objęła łącznie ok. 40 000 osób z Zachodniej Białorusi, Zachodniej Ukrainy a tym razem również Litwy), to

---

narodowości w poszczególnych republikach, krajach i obwodach, w: Biłas 1994, s. 200. Według danych Wojsk Konwojowych NKWD, które zwykle niedoszacowywały liczbę deportowanych, 57 pociągami przewieziono 76 246 osób (52 617 z Zachodniej Ukrainy oraz 23 629 z Zachodniej Białorusi); zob. Gurianow 1994, s. 119.

³² Marek Wierzbicki ocenia, że skoro odsetek uchodźców żydowskich w Zachodniej Białorusi wynosił około 90%, można przypuszczać że odsetek Żydów deportowanych z tego obszaru mógł sięgnąć również 90%. Zob. Wierzbicki 2001. Autor przypuszcza, że z różnych powodów procent deportowanych Żydów mógł być jeszcze większy.

³³ *Raport naczelnika ciechanowieckiego RW NKWD młodszego lejtnanta bezpieczeństwa państwowego Iwanowa z 15 września 1940 r.*, w: NARB w Mińsku, zesp. 4, spr. 21, t. 2069, k. 10.

³⁴ Reczko 2019, s. 141.

³⁵ Opublikowane przez Ośrodek Karta w serii Indeks Represjonowanych alfabetyczne biogramy obywateli polskich deportowanych do poszczególnych obwodów ZSRS nie wymieniają miejsca pochodzenia wywiezionych. Jednak zgromadzone tam dane porównane z danymi metrykalnymi przedwojennych mieszkańców Ostrowi Mazowieckiej umożliwiłyby identyfikację żydowskich ostrowian zesłanych do sowieckiego GUŁAG-u. Biogramy ostrowian deportowanych w głąb ZSRR znajdują się głównie w 7 zbiorach list opublikowanych przez Ośrodek KARTA w: *Deportowani* 2006.

³⁶ Deportacja została przeprowadzona zgodnie z postanowieniem KC WKP(b) oraz RKL ZSRS nr 1299-52ss z 14 V 1941 r. o aresztowaniu i skierowaniu na zesłkę w dalekie rejony ZSRS na dwadzieścia lat członków rodzin uczestników kontrrewolucyjnych organizacji ukraińskich i polskich. GARF, zesp. 9401, spr. 2, t. 64, k. 379–384.

obwód białostocki dotknięty nią został szczególnie. Z Zachodniej Białorusi wywieziono wówczas do obwodów nowosybirskiego i omskiego oraz Kraju Altajskiego 22 353 osoby. Z samego rejonu ciechanowieckiego pojechała rekordowa liczba co najmniej 332 osób, wśród których było też 18 miejscowych Żydów³⁷. Jaka była liczba żydowskich uchodźców uznanych za bliskich kontrrewolucjonistów, nie wiemy. Należy przypuszczać, że było ich również wielu.

22 VI 1941 r. Niemcy zaatakowały Związek Sowiecki. Sytuacja żydowskich uchodźców z Ostrowi rozproszonych po różnych ośrodkach obwodu białostockiego, który teraz miał stać się Bezirk Białystok, ze złej zmieniła się w tragiczną. Już w lipcu, osiem dni po wejściu Niemców do Słonima, oddział Einsatzgruppen dokonał tam pierwszego mordu na Żydach, w którym w okolicach wsi Pietrolewicze zginęło ok. 1200 osób, w tym wielu ostrowian³⁸. W kolejnej akcji, w listopadzie 1941 r. pod Czepielowem Niemcy dokonali masowego mordu ok. 8000 Żydów ze Słonima, wśród których znowu było wiele rodzin ostrowskich³⁹. Ostatni etap eksterminacji Żydów znajdujących się w Słonimie rozpoczął się w maju 1942 r. W systematycznej zagładzie, która wtedy nastąpiła, zginęło jeszcze więcej ostrowian, a wśród nich ostrowski rabin Zynger z rodziną⁴⁰. Mimo tak licznych strat kilku grupom ostrowskich Żydów udało się wydostać ze słonimskiego getta i dołączyć do lokalnej partyzantki albo wrócić w okolice Białegostoku czy Sokół.

Atak niemiecki, który był tragedią dla Żydów w kolejno zajmowanych przez Niemców miejscowościach, stał się początkiem wybawienia tych spośród nich, których deportowano do odległych zakątków GUŁAGU. Już 30 VII 1941 r. zawarty został układ Sikorski-Majski, który w protokole dodatkowym gwarantował „amnestię” dla obywateli polskich: zesłańców, więźniów politycznych oraz jeńców, w tym również Żydów. Zwalniani z GUŁAG-u na mocy „amnestii”, którą

³⁷ Te dane pochodzą z mozolnie gromadzonych przeze mnie od wielu lat wywiadów i dokumentów, ponieważ dane sowieckie na temat czwartej deportacji, oprócz ogólnej liczby wywiezionych, nie są dostępne. Zobacz: Reczko 2019, s. 168.

³⁸ Szmul Konopiaty wymienia: Josefa Grynberga, Judela Knorpela, Jankiela Cynamona, Barucha Sokolika, Jankiela Grudkę, Szmula Rybaka i dwóch braci Olszaków. A. Margolis, *Księga* 1960, s. 526. Por. Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie, *Zbiór relacji Żydów ocalałych z Zagłady*, sygn. 301/1483. Relacja Doktorczyka Abrahama Gedalego, k. 2.

³⁹ Konopiaty zapamiętał tym razem: Szmula Rybę z córką, Sendera Grudkę z rodziną, nauczycielską rodzinę Szumowiczów, stelmacha Potasza z rodziną, blacharza Mosze Radziewicz z rodziną. *Księga* 1960, s. 526.

⁴⁰ Konopiaty oprócz rabina z rodziną wspomina: Sarę i Lejzora Pajusów, Zachejma z żoną i synem, Bendeta Lichtensztejna z rodziną, Fiszmanów, Chawę Gorzelczaną z rodziną, rodzinę Szkolników, Jakowa Dawida Zylbersztejna z żoną i córką, rodzinę Wejlach, Altera Jagodę, Tuwię Grynberga z rodziną, rodzinę Jasińskich, Abrahama Pecynera z rodziną, Izraela Luzyma z rodziną, nauczyciela Rafa z żoną i dwoma synami, Sztutmana, Modrykamienia, Oracza, Piekarza, Dana Lewera. *Księga* 1960 s. 526.

ogłoszono 12 VIII 1941 r., Żydzi w ogromnej większości przemieszczali się na południe, głównie do sowieckich republik uzbeckiej i kazachskiej. Zgodnie z notatką jaką sporządził 15 I 1942 r. ówczesny szef NKWD Ławrientij Beria Stalinowi, wśród zwolnionych 389 041 obywateli polskich było 200 828 Polaków i aż 90 662 Żydów, resztę stanowili Ukraińcy, Białorusini, Rosjanie i osoby innych narodowości⁴¹.

Pomimo „amnestii” tylko nielicznym Żydom udało się opuścić „kraj w którym tak wolno oddycha człowiek”. Władze sowieckie zezwoliły w 1942 r. niewielkiej grupie 369 dorosłych Żydów oraz 861 dzieci (sierot i półsierot) żydowskich na wyjazd do Iranu wraz z wycofującą się Armią Andersa. Dzieci żydowskie zostały początkowo zakwaterowane w Teheranie niezależnie od 13 948 polskich sierot i nazwano je „Dziećmi Teheranu”. W 1943 r. dotarły do Palestyny. W tej grupie znalazło się aż ośmioro dzieci z Ostrowi Mazowieckiej⁴², ale również ośmioro z Goworowa, czworo z Długosiodła i jedno z Broku. Pozostałe 90 000 amnestionowanych i kolejne tysiące Żydów rozsiane po łagrach, więzieniach, kołchozach, przytułkach, sierocińcach czy innych instytucjach sowieckich musiało czekać na kolejną szansę wyjazdu aż do końca wojny.

W rozproszonych po całym świecie źródłach i dokumentach można odnaleźć niezliczone ślady żydowskich ostrowian i ich wojennych losów, które toczyły się w najodleglejszych zakątkach globu. Dziesiątki bezpośrednich relacji zgromadzono w obu ostrowskich księgach pamięci, zarówno tej z 1960 jak i z 1966 r. Wielu ostrowian opisanych bądź tylko wspomnianych zostało w księgach pamięci sąsiednich miast takich jak Zambrów, Łomża, Czyżew, Wysokie Mazowieckie, a szczególnie Ciechanowiec. *Księga Pamięci Gminy Żydowskiej w Ostrowi Mazowieckiej*, a zwłaszcza jej elektroniczna wersja w języku angielskim, prezentuje listę ostrowskich ofiar Holokaustu. Po wielu dekadach poszukiwań i weryfikacji są na niej obecnie 3673 osoby⁴³.

Nie powstała jak dotąd lista żydowskich ostrowian, którzy wojnę przeżyli. W 2008 r. mieszkanka Ostrowi, Anita Bernacka, odnalazła w Archiwum Państwowym w Pułtusku listę żydowskich mieszkańców Ostrowi z 1946 r., wraz z adresami⁴⁴. Były to osoby, które wróciły do miasta po wojnie i zatrzymały się

⁴¹ Archiwum Instytutu Hoovera w Stanford, zesp. Poland – Ministerstwo Informacji i Dokumentacji, box 197, folders 1-4, Polish Information Center – Jerusalem, Reports of Jewish deportees.

⁴² Były to: Jankiel Brilman, Lea Golzaker, Sana Rajbuda, rodzeństwo Abraham, Cisz i Rozla Rozenberg oraz rodzeństwo Chanania i Regina Tejtel. Oryginalna wersja listy „Dzieci Teheranu” znajduje się na stronie www.jewishgen.org/yizkor/Tehran/teh001.html (dostęp 30.08.2022).

⁴³ Lista znajduje się w Księdze pod adresem: www.jewishgen.org/yizkor/ostrow/ostrow.html, s. 639, (dostęp 31.08.2022).

⁴⁴ Lista żydowskich mieszkańców Ostrowi Mazowieckiej z 1946 r.: http://www.ostrow-mazowiecka.com/1946_Residents_List.html, (dostęp 31.08.2022).

w nim na jakiś czas, przed planowanym zwykle wyjazdem za granicę. Na liście tej figuruje 130 osób. W tej liczbie mogły być i na pewno były nie tylko osoby z samej Ostrowi, ale również z pobliskich miejscowości należących do powiatu ostrowskiego. Ogromna większość tych Żydów, którzy przeżyli wojnę, nie wracała do swoich rodzinnych miejscowości, a już na pewno nie zatrzymywała się w nich na dłużej.⁴⁵ Stanley Diamond, znany badacz historii Ostrowi i genealog żydowski z Montrealu wspomina listę sporządzoną we wrześniu 1946 r., a zatytułowaną *Ostrower Holocaust Survivors Returned to Poland*⁴⁶. Lista ta, nigdzie wcześniej nie publikowana, zawiera dane 947 Żydów ostrowskich z 345 rodzin, którzy wrócili do Polski po wojnie. W trakcie prac nad tym artykułem udało mi się zdobyć tę listę wraz z pozwoleniem na jej upublicznienie i niewątpliwie stanie się ona początkiem dalszych badań⁴⁷.

Na podstawie dwóch powyższych list, świadczących, że wkrótce po zakończeniu wojny w Polsce zarejestrowano co najmniej 1000 Żydów ostrowskich ocalałych z kilkuletniej tułaczki, można wnioskować, że całkowita liczba żydowskich ostrowian, którzy przeżyli wojnę, sięga kilku tysięcy osób. Dla porównania, autorzy (a było ich ponad 100) jednej z dwóch najobszerniejszych ksiąg pamięci, liczącej ponad 1000 stron *Księgi Ciechanowca* w 1964 r., a więc 20 lat po wojnie, mieli wiedzę o 50 Żydach ciechanowieckich, którzy ich zdaniem przeżyli wojnę. Obecnie badacze wskazują, że wojnę przeżyło co najmniej 127 Żydów z tego miasteczka. Przez analogię przypuszczać można, że wojnę przeżyło znacznie więcej Żydów ostrowskich, niż zostało to zarejestrowane w Polsce w 1946 r.

Czy wojnę przeżyła połowa przedwojennej żydowskiej populacji miasta? Za wcześniej jest wyciągać takie wnioski, ale warto podjąć wysiłek badawczy, aby zbliżyć się do rozwikłania tej zagadki. A źródeł informacji jest bardzo wiele. Oprócz już wspomnianych list i ksiąg pamięci, czy *Indeksu Represjonowanych* Ośrodka Karta, będą to strony zeznań zgromadzone w Jad Waszem w Jerozolimie, księgi urzędu stanu cywilnego z Ostrowi Mazowieckiej, dokumenty Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie, największe na świecie zbiory Międzynarodowej Służby Poszukiwań w Bad Arolsen w Niemczech, dokumenty i zdjęcia z US Holocaust Memorial Museum, zbiory Muzeum Dom Rodziny Pileckich, czy nawet 1220 grobów ostrowian w 12 sekcjach ostrowskich cmentarzy Nowego Jorku, New Jersey i Chicago.

⁴⁵ W przypadku pobliskiego Ciechanowca na co najmniej 127 ocalałych z wojny Żydów tylko kilkunastu zatrzymało się w miasteczku przez kilka tygodni po przejściu frontu. Zob. Reczko 2019, s. 267.

⁴⁶ Diamond 2001, s. 19.

⁴⁷ Lista opracowana pierwotnie przez Jechiela Chrusta w 1946 r. stanowi aneks do niniejszego artykułu.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Instytutu Hoovera w Stanford, zesp. Poland – Ministerstwo Informacji i Dokumentacji, box 197, folders 1-4, Polish Information Center – Jerusalem, Reports of Jewish deportees.

Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego w Warszawie, sygn. 301/1483, *Zbiór relacji Żydów ocalałych z Zagłady*.

JDC Archives, www.archives.jdc.org (dostęp 4.02.2023).

Narodowe Archiwum Historyczne Białorusi w Mińsku, zesp. 4, spr. 21, t. 1511, 2069.

Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej w Moskwie, zesp. 5446, spr. 57, t. 68; zesp. 9401, spr. 2, t. 64.

Źródła drukowane

Księgi pamięci gmin żydowskich: bibliografia (Jewish memorial books: a bibliography) (2008), wstęp i oprac. A. Kopciowski, Lublin.

Memorial Book of the Community of Ostrow-Mazowiecka (1960), Tel Aviv, (jako: *Księga 1960*; tu relacje: A. Margolis (s. 483), J. Widelca (s. 488–493), Ch. Słomki (s. 505), J. Słomki (s. 507), H. Nejmark (s. 515), Ch. Ciechanowickiego (s. 520), Sz. Konopiatego (s. 526–527)).

Ostrow Mazowiecka; siederat kehilot Israel, (1965/1966), Jerozolima–Tel Awiw.

Sefer ha-zikaron li-kehilat Ostrow-Mazowieck = Izker-buch fun der jidiszer kehile in Ostrow-Mazowieck (1960), Tel Awiw.

Opracowania

Biłas I. (1994), *Represywno-karalna systema w Ukraini 1917–1953. Suspilno-politycznyj ta istoryko-prawowyj analiz*, t. 2, Kyjiv.

Boćkowski D. (2006), *Losy żydowskich uchodźców z centralnej i zachodniej Polski (bieżeńców) przebywających na terenie obwodu białostockiego w latach 1939–1941*, „Studia Podlaskie” 16, s. 85–126.

Chackiewicz A. (1995), *Aresztowania i deportacje społeczeństw zachodnich obwodów Białorusi (1939–1941)*, w: *Spółczesność białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939–1941*, red. M. Giżejewska, T. Strzembosz, Warszawa.

Deportowani w obwodzie archangielskim (2006), red. E. Kołodziejka, A. Gurjanow, t. 14, cz. 1–7, Warszawa.

- Diamond S. (2001), *Documenting Fate of the Jews of Ostrow Mazowiecka*, "Avotaynu" vol. 17, nr 3, s. 19–21.
- Gurianow I. (1994), *Cztery deportacje 1940–1941*, „Karta” nr 12.
- Lebiediewa N.S. (1998), *Rozstrzeliwania i deportacje ludności polskiej w ZSRR w latach 1939–1941*, „Niepodległość i Pamięć” 2 (11), s. 179–193.
- Ostrow Mazowiecka Research Family*, www.ostrow-mazowiecka.com/index.html (dostęp 9.08.2022).
- Reczko M. (2019), *Relacje polsko-żydowskie w rejonie Ciechanowca w okresie II wojny światowej, czyli jak Diabeł powiększał swoje królestwo*, Białystok.
- The Global Home for Jewish Genealogy*, www.jewishgen.org (dostęp 4.02.2023).
- Wierzbicki M. (2001), *Polacy i Żydzi w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-żydowskie na ziemiach północno-wschodnich RP pod okupacją sowiecką (1939–1941)*, Warszawa.

Lista żydowskich mieszkańców Ostrowi Mazowieckiej ocalałych po Holokauście

Pierwotnie stworzona w 1946 r. przez Jechiela Chrusta. Publikowana za zgodą stowarzyszenia „Ostrow Research Family”

The list includes 5 columns: surnames, given names, by what name the survivor was known as in Ostrowa, number of survivors in the immediate family, relatives in the United States. As much as possible, the spellings are Polish. The name the survivor was known as in Ostrowa was a nickname and everyone had one. This is probably due to so many people having the same given name and within extended families, many had the same given name. A lot of the nicknames were occupational i.e. Mosze szuster's son (Mosze shoemaker's son). Most of the nicknames are translated into English, some couldn't be translated and a few such as melamed and kaszamacher were left in Yiddish. Where women and grandchildren were concerned, it's possible that some of the names are nicknames and not family names, but not being sure, they were left as family names. This list is for the use of the „Ostrow Research Family”.

Ostrower holocaust survivors returned to Poland probably from August to early September 1946

345 Families, totaling 947 individuals (those without a # are counted as 1)

SURNAME	GIVEN NAME	KNOWN IN OSTROW AS	# PEOPLE	KNOWN RELATIVES IN AMERICA
ABRAMCZYK	Abraham	Hana's son		
ABRAMCZYK	Jakob	son of Hanale Szerbales	1	A. Liberman – George Simi
ABRAMCZYK	Krojze	daughter of Szia Sztefer	1	
ABRAMCZYK	Michel	son of Hanale Szerbales	2	A. Liberman – George Simi
ALTMAN	Abraham	lcchok <i>baker's</i> grandson	4	
ANDRZEJKA	Beniamin	Misza <i>milchike's</i> son	4	
BANDRYMER	Szimcha	son of Mordchai Mendl	3	uncle Bandrymer, Golowinski
BENGELSDORF	Chaia	lcchok <i>lacemaker's</i> daughter	4	Mendl and Szmul Nowes
BER	Abraham	<i>Proszenicer baker's</i> son	3	
BER	Szia	<i>Proszenicer baker's</i> son	4	
BERENHOLC	Berisz	<i>szojchet</i>	4	Szmul Berenholc, Zigmund Blum
BERENHOLC	Perl	Abrahamcze Kohn's daughter	3	Mroczkowski, Kohn – Detroit
BERNSZTEJN	Rachel	<i>baker</i> Raizl's daughter	1	
BIENKEWICZ	Szaja	Gdalia <i>porter's</i> son	4	Majer Bienkewicz, Dwojra Chrml
BILGORA	I. L.	Mendel <i>carpenter's</i> grandson	1	
BILGORA	Sara			
BLA-ENSKA	Basia	Efrim's daughter	2	
BLUMENKRANC		orphans, Fizel <i>kaszamacher's</i>	5	
BLUMSZTEJN	Rachel	daughter of Chaim	3	Dwojra Fejgl and Chawa Wrobel
BORSZTEJN	Sara		1	cousin Wengrowski and sisters-in-law Lejbowic, Szikora & Jablanowic

SURNAME	GIVEN NAME	KNOWN IN OSTROW AS	# PEOPLE	KNOWN RELATIVES IN AMERICA
BRANAK	Szmeun	<i>sweet merchant's</i> son	1	
BRAWERMAN	Touba		1	
BRISK	Menachem	Paltiel <i>wine maker's</i> grandson	2	
BROJTMAN	Liba		2	
BRZOSTEK	Ester	<i>of Malkiner butcher</i>	4	family Fridman
BURSZTEJN	Dan	worked for Knorpel	2	
CIECHANOWIECKI	Chaim	son of Josel	1	
CWEJBAK	Szmul	<i>tailor (tateleh's)</i>		
CYNAMAN	A.			
CYTRYNBAUM	Sara	Mordchai Welwel's daughter-in-law	4	sister Siedler
CZAPNICKA	Touba	from the Tchilim's family	3	
CZARNAGURA	Froim	son of Mosze <i>shoemaker</i>	8	brother Sylwerman, Swarcberg
CZNIEL	Fejga	Baldak's Sztif daughter	5	family Plocker, Pesach Lewin
DESE	Chawa		2	
DESEL	Chaia	daughter of Josef	2	
DONICA	Chaim		3	
DONICA	lcchok	<i>Haicze problem- solver's</i> son-in-law	9	
DONICA	Josef		3	
DONICA	Mordchai Lejb	son of Jakob Boruch	3	Chaia Gitl Cwejbak, uncles Goldsztejn – Chicago
DONICA	Riwka	daughter of Szia	3	
DREWNO	Lejb	<i>butcher</i>	2	
DREWNO	Mosze	<i>butcher</i>	3	Inberg, Szulc, Rotsztejn – Chicago
DROTEWKA	Dawid	<i>shoemaker</i>	2	lcl and Szia Toska – Chicago
DROZDOWSKI	Szejna	daughter of Mosze	3	Drozdof, Frejdkes, Ciemachof
DZENCIEL	Szia	son of Elia Ber	1	
DZOLOWSKI	Hersz		2	
EDI	Basia	Abraham lcchok Perkal's daughter	2	
EMERT	Lejb	Szpielimer's (<i>play more's?</i>) son	2	
FAJNCAJG	Chana	<i>Prosienicer baker's</i> daughter	6	Mosze Frid, Sara Gitlin

SURNAME	GIVEN NAME	KNOWN IN OSTROW AS	# PEOPLE	KNOWN RELATIVES IN AMERICA
FAJNZYLBER	Ihezkihu	son of Hersz Jankiel	3	uncle Jankiel Lew
FARBIARZ	Jankiel	son of Mosze Majer	7	
FARBSZTEJN	Szimcha	<i>Komorower Rabbi's</i> son-in-law	3	
FELDMAN	Branislawa		1	
FELDMAN	Fania		2	
FILAR	Niomcze	Naftali Ostczego's daughter	5	
FINKIELSZTEJN	Michla		1	
FINKIELSZTEJN	Michla	Icchok <i>shoemaker's</i> daughter		
FIRSZT	Abraham	Izrael Elkes Skornik's	4	a son-in-law of Elkes
FRIDMAN	Gerszon	Beniamin Ptakus' grandson	4	
FRIDMAN	Raszke	Fiszeliche's daughter	1	Bejla Silverman, brother Fridman
FRYD	Welwel	son of Zelikl <i>melamed</i>	6	sister Cywia Grosman
GALANT	Abraham Mendl	son of Clawe	2	
GALANT	Mosze Chaim	<i>shojchet</i> , Clawa's son	3	
GALANT	Szmul Herc	from the „ <i>fejwauzoke</i> ”	7	aunts Jezerkowski, Szlafmyc
GARBARZ	Cipa	daughter of Fruma Sara	5	brother Mosze Garber, cousin Taubman
GARBARZ	Nachum	Fruma Sara Wasertreger's	6	
GARBARZ	Szimcha	son-in-law of Menachem <i>sojchet</i>	4	
GARFINKIEL	Szimcha	son of Szragiw	3	
GERSZKOWICZ	Gitl	Berl Smoliar's grand- daughter	5	grandfather and uncle Rybak
GEWER	Szolom			uncle Irving Fokcheler
GIBEL	Sz.	daughter of Rachel Bibinow	2	parents in N.Y.
GILNER	Szajna	Froim <i>pafaks</i> Sznur	5	
GOFKOWICZ	Jehuda	Chaim Welwel <i>shoemaker's</i> son		
GOLDBERG	Abraham	son of Nachum <i>butcher</i>	4	Jankiel Goldberg, Jakob Kohn

SURNAME	GIVEN NAME	KNOWN IN OSTROW AS	# PEOPLE	KNOWN RELATIVES IN AMERICA
GOLDBERG	Dwojra	from <i>Lomzer joiner</i> family	1	
GOLDBERG	Lejb	son of <i>blind</i> Szmul	7	cousin Goldberg from Zaremby
GOLDBERG	Mendl	son-in-law of Fajwel <i>baker</i>	5	Glowac, Kohn, Gordon
GOLDBLAT	lcchok	grandson of Aron <i>bully</i>	1	uncle and cousins Goldblat
GOLDBLAT	Lejb	grandson of Aron <i>bully</i>	2	uncle and cousins Goldblat
GOLDFINGER	Dawid			
GOLDSZTEJN	B.			
GOLDSZTEJN	Fizel	son of Abraham Szmul	4	brother Szmul Jakob, uncle Bruks
GOLDSZTEJN	Frejda	wife of Abraham Szmul	4	
GOLDWASER	Ester	wife of Szmeun Hersz	4	brother-in-law Izrael Goldwasser
GOLDWASER	Leja	wife of Nach Herszl <i>visor</i>	4	
GOLDWASSER	Marjem	wife of <i>poet</i> I. Emjot	3	
GONSIER	Szaja	son of Alter <i>melamed</i>	5	aunts Rozenberg, Goldberg, Naszelski, Buterman, Wengrowski
GRABINA	Jenta	wife of Libele <i>shoemaker</i>	4	
GRABINA	Sara		1	
GRABINA	Szlama	son of Lejbl <i>shoemaker</i>	4	
GRAJEWSKI	Roza		1	Haicze Majdenbaum's family
GRANATSZTEJN	Rachel	daughter of Urke <i>shamesh</i>	5	family Szarki, Jechiel Wajngort
GRANICA	Chaim	<i>blacksmith</i>	5	
GRAPA	Herszl	Bucze's son	1	Zawel and Herszl Grapa
GRAPA	Lejbl	Bucze's son	2	Zawel and Herszl Grapa
GRINBERG	Chaia Sara	daughter of <i>silent</i> Moshe	4	Sukienik, Ajzyk Kosewer's children
GRINSZPAN	Szmul	son of Krajndl Skalka	1	
GRUDKA	Beniamin	son of Sender Eliasz	1	

SURNAME	GIVEN NAME	KNOWN IN OSTROW AS	# PEOPLE	KNOWN RELATIVES IN AMERICA
GRUDKA	Boruch	<i>tailor</i>	2	
GRUDKA	Gitl	Lejbl Grudka's	3	
GRUDKA	Liba	from Komorowo	2	
GUTGOLD	Judel	Trejster's son-in-law	4	Ester Silber, Szmul Welwel – Warszawa
GUTGOLD	Szajna		2	
GUTGOLD	Szejna	Lejbl Grudka's grand- daughter		
HALBERSZTEJN	Sara	Cipkele's grand- daughter	2	brother Chaim Mordchai Szkolnik
HOCHBERG	Hinda	daughter of Emert	2	
HOFMAN	Awigdor	son of Awiezer <i>beltmaker</i>	5	cousin Lejbl „ <i>trickster</i> ” – Czyzewo
HOFMAN	Touba	son of Awiezer <i>beltmaker</i>	3	uncles Hofman, <i>Baker from Brok</i>
HOLCMAN	Chana	wife of <i>teacher</i>	1	now in Eretz Israel
HUS	Jechiel	<i>fakliarczik's</i> (<i>torchmaker's?</i>) son	4	brother-in-law Fajwel Fridman
IMBIER	Awiezer	Josele Imbier's grandson		
IMBIER	Dwojra	daughter of Szmul	2	
IMBIER	Josef	son of Szmul	3	brother Nach Niske – Toronto
IMBIER	Misza	daughter of Szmul	2	cousin Basia Lewer
IMBIER	Rachel	daughter of Szmul	2	uncle Max Berman
IMBIER	Raizl	wife of Szmul <i>shoemaker</i>	3	son Izrael Imbier – Chicago
IMBIER	Sane	son of Szmul	4	uncle Pelte Imbier
ISZMACH	Sara	Chaim <i>grandmother's</i> daughter	2	
IWREJKES	Michel	son of Lejbl	8	uncles Iwrejkes – 5 of them
JABKOWSKI	Abraham	son of Abraham <i>blacksmith</i>	6	Izrael Lejb Kosower
JAGODNIK	Jehuda	Berl Dawid's son	6	Michel Migdal, cousins Rubinsztejn
JASKOLKA	Chana	maiden name Rawecki	3	family Rawecki
KAC	Marjem	Naftali Sztefer's daughter	2	
KAC	Raizl	maiden name Fridman	2	
KAC	Raizl	from the <i>Fejwauzoke's</i> family		

SURNAME	GIVEN NAME	KNOWN IN OSTROW AS	# PEOPLE	KNOWN RELATIVES IN AMERICA
KAGAN	Chaim	<i>from parave mill</i>	1	uncle Philip Fridman
KAMIENKOWSKI	Mosze	<i>Lejbl Jadower- butcher's son</i>	5	brother Kamienkowski
KAPLAN	Jankiel		1	
KERSZBERG	Mendl Wulf	son of Dawid	3	
KIERSZENZAFT	Geniak	Szmulke Cwejbak's son-in-law	1	
KIMEL	Leja	<i>Ajrze baker's daughter</i>	7	
KNISZINSKI	Eliezer	<i>printer</i>	1	
KOHN	Josef	<i>Ajzykl fashion storekeeper's son</i>	1	
KOHN	Judel	<i>Ajzykl fashion storekeeper's son</i>	1	
KONOPIATA	Szmul		2	Etl Pinkus, family Pajos
KOPELOWICZ	Bejla	<i>Motel Kaszamacher's grandchild</i>	2	
KOROLCZIK				
KOROTNICKI	Motl		3	sister Zelda Zarembski
KOSEWER	H. M.	<i>Orler blacksmith's grandchild</i>	4	Kosewer, uncle Rotsztejn - Chicago
KOSEWER	Rachel		4	Armus, Lubnicki, Ersztejn
KOWADŁO	Doba	Abraham Goldszmid's daughter	3	brother and sister Goldszmid
KOZUCHOWICZ	Elia	<i>wagoner</i>	8	sister Silverberg
KOZUCHOWICZ	Menchem	Chaim <i>tailor's</i> son	1	
KRASNOBORSKI	Zelman	Boruch <i>sztabiner's</i> son	3	Wengrowski, Krasno, Wrobel
KRET	Jakob	<i>rosh yeshiva's</i> son	4	cousins Lewenberg, Brodski
KRUK	Chana		1	
KUKAWKA	Fejgl	daughter of Eliezer	3	Brojtman, Armus, Stefner
KUKAWKA	Judel	son of Eliezer	4	Kukawka Abraham, family
KUKAWKA	Motl Mosze	son of Eliezer	6	Brojtman, Armus, Stefner
KUKAWKA	Welwel	son of Eliezer	1	Brojtman, Armus, Stefner

SURNAME	GIVEN NAME	KNOWN IN OSTROW AS	# PEOPLE	KNOWN RELATIVES IN AMERICA
KUKE	Brajna	maiden name Modrykamien	5	Mordchai Majer Modrykamien, brother
LACH	Welwel	son of Mordchai	1	
LAKSZ	Mordchai			
LAMPART	Lejzer	the <i>lame</i> Henoch's son		
LAMPART	Lejzer		1	
LASKA	Nach		6	
LEFKOWICZ	Izrael	son of Nachum	2	Bobe and uncle Nejmark
LEFKOWICZ	Judel	<i>teacher</i>	3	Mory Lefcort, Nettie Goldberg
LEJBIKER	Abraham Dawid	son of Berl	6	families Lejbieker, Natan Fajncajg
LEJBIKER	Golda	daughter-in-law of Abraham Dawid	3	brother Icchok Josef Nejmark
LEJBIKER	Jochanon	son of Mordchai Welwel	1	
LEJBIKER	Wulf			
LESZCZ	Michel	the <i>baker's</i> son	2	uncle Zelig Leszcz, cousin Mrs. Lewiton, Ester Wengrow
LESZCZ	Jached	Icchok Wonsewer's daughter	3	families Szimberg, Margolis
LESZCZ	Jechiel	son of Majer		uncles Leszcz and Szapiro (shojchet)
LESZCZ	Sara Riwka		5	
LESZCZ	Sara Riwka	Fajwel <i>baker's</i> wife		
LEWER	Gitl	daughter-in-law of Tateliche	1	
LEWIK			1	
LIBERMAN	Gerszon	son of Hersz Icchok	1	
LIPKA	Jakob	Flatau's son-in-law	2	family Lipka and Kontow
LIPSZIC	Pesia Leja	daughter-in-law Szaja Mendl Bak	6	Szapiro, Tabak, Sokol
LIPSZIC	Wolf Ber	son of Lejzer Lipszic	3	
LIS	Golda		1	Riwka Cukierman, Sem Farber
LIST	Riwka	Joske Fiszer's daughter	6	
LUFKIN	Touba			
MAH	Szoel	son-in-law of Palgon <i>melamed</i>	4	

SURNAME	GIVEN NAME	KNOWN IN OSTROW AS	# PEOPLE	KNOWN RELATIVES IN AMERICA
MAH	Touba Sara	daughter of Chana Treger	1	
MAJDENBAUM	Sara		5	
MAKOWER	Tuwia	<i>community secretary</i>	2	
MALISZEWER	Judel	Szia <i>cotton wad's</i> son	4	cousins Engel, sisters Czipe, Toube and Serke
MALKER	Jehudes	daughter of Toker		
MANDELKERN	Josef	son-in-law of Aron <i>bully</i>	3	
MANKUTA	Leja	from the Gersziniak's family	3	
MARCHEWKA	Szmul	Froim <i>magid's</i> son- in-law	1	Goldman, Rozenbaum, Tilim
MEJZLIC	Szlama	Mosze <i>expediter's</i> son	1	uncle Szmul Perkal
MENDERZICKI	lcchok			
MINCBERG	Gitl	daughter of Eli Lach	8	
NEJMARK	Chaia	daughter of Izrael	1	
NETKA	Riwka	<i>Lomzer joiner's</i> sister- in-law	1	sister Chana Fiszhendler, brother Hersz Dawid Netka
NIEMIEC	Dawid			
NISKA	Chaia Sara	Szmulke Eliasz's daughter	1	
NOWES	Fajwel			uncle Mendl Nowes
NOWICKI	Fizsel			
NOWOGRODER	Chaim	son of Michel	4	uncle Elia Jagoda and aunt
NOWOMINSKA	Alte			Dawid Lejb Chones
NUTKEWICZ	Dan	<i>from the mill</i>	4	Awigdor Fajncajg, Sem Hochman – Detroit
NUTKEWICZ	Frymet	<i>from the mill</i>	3	Awigdor Fajncajg, Sem Hochman – Detroit
NUTKEWICZ	Natan	<i>from the mill</i>	3	Awigdor Fajncajg, Sem Hochman – Detroit
OLDAK	Herszl	grandson of Kelman	1	
OLDAK	Jakob	son of Kelman	2	
OLTARZ	Szmeun	of the <i>joiner</i>	6	
OPENHEJM	Mordchai	son of Josef	2	

SURNAME	GIVEN NAME	KNOWN IN OSTROW AS	# PEOPLE	KNOWN RELATIVES IN AMERICA
OPOWSKI	Henoch		3	
ORZYCER	Berl	Zawale's son-in-law	3	
OSOFSKI	Szmul	<i>barber</i>	3	family Spiewak
OSTROW	Alter	son of road mason	3	aunt P. or F. Ross – Chicago
OSTROW	Brajna		2	
OSTROW	Ester	of the road mason	2	
OSTROW	Gitl		1	
OSTROW	Jakob	son of road mason	3	sister Mrs. Sobol
OSTROW	Jakob	son of Abraham Icchok	3	
OSTROW	Szejna	Izrael Mosze road mason's	4	Ajzenberg, Gernowicz, Rifka? (Rybka?)
PALGON	Henia	Libl <i>melamed's</i> sister	4	sisters Wies, Gold, Feldman
PERKAL	Abraham Icchok	son of Chaim	1	
PERKAL	Josel	Mendl Chamec's grandson	6	brother-in-law Rav Kohn – Montreal
PERKAL	Mosze Rubin	son of Abraham Icchok	3	
PIANICA	Szejna	daughter of Jankiel	3	
PIEKARZ	Jochke	Jakob <i>stone mason's</i> wife	3	
PIEKARZ	Pesia	widow of Nach Aron	1	
PLOCKER	Jakob	<i>teacher</i>	4	uncle Plocker, aunt Goldberg
PODGOROWICZ	Bejla			
POKRZIWA	Abraham Dawid	son of Mosze	5	
POKRZIWA	Jenta	wife of Mosze	2	
POPLOWICZ	Szlama	the <i>blind's</i> son	1	
PRAWDA	Berl	<i>shoemaker</i>	4	
PRAWDA	Chaia		1	
PRAWDA	Chaim			
PRAWDA	Rachel		2	
PRAWDA	Riwka	Nachum Poltok's daughter	3	
PRYZANT	Sara	Lejzor Pryzant's granddaughter	1	aunt Rejzman
PRZETICKI	Mendl			
PRZISTANCIK	Icchok	Szia Tof's son-in-law – Komorowo	4	

SURNAME	GIVEN NAME	KNOWN IN OSTROW AS	# PEOPLE	KNOWN RELATIVES IN AMERICA
RECHLZON	Bluma	Anszel Cukrowicz's daughter	2	Bruks, Wolberg, Czyzewer
REWINSKI	Sara Szejndl	daughter of Abraham	1	
REWINSON	Ester Riwka	the zegzszer's (<i>saw operator?</i>)	6	Dawid Rewinson, cousin Poniaczik
ROMBERG	Aron	Henia's son – Komorowo	2	
ROZEN	Chaim Ber	<i>melamed</i> , from Rożan	2	
ROZEN	Jankiel	<i>graber</i> Leja's grandson	4	
ROZEN	Marjem	from Chaim Ber <i>melamed's</i> family	2	
ROZEN	Matys	son of Chaim Ber	2	
ROZEN	Naske		1	
ROZENBERG	I.			
ROZENCWEIG	Jechiel	Mendl Skornik's grandson	1	
ROZENCWEIG	Mosze Aron	<i>porter</i>	3	
RUBIN	Fejga	Avraham Sporak's daughter	9	
RUBIN	Herszl	Chaim Welwel <i>printer</i> ,s son	1	
RUBIN	Lejbl	Chana Sporak's son	2	
RUBIN	Lejbl	Chana Sporak <i>shoemaker's</i> son	2	
RUBIN	Szmul			uncle Hersz Rubin
RUBINSZTEJN	Beniamin	Abraham Tik's son- in-law	5	
RUDACZ	Riwka	Bencion <i>porter's</i> daughter	1	
SARNA	Szejna	Abraham Icchok's daughter	1	
SARNA	Mosze	Fizeliche's son-in-law	4	Fridman, Rejchman, King – Detroit
SCZESAK	Rojza	the <i>drajerke</i> (<i>evasive?</i>)	3	B. Kohn, I. Saks
SCZESAK	Sane	Jankiel <i>joiner's</i> son	5	
SEGAL	Chawa Rachel	Herszl Segal's – Komorowo	3	
SEGAL	Sara	<i>Warszawer-hardware storekeeper's</i>	6	
SERWETARZ	Zelda	daughter of Icchok	4	
SKALKA	Judel	son of Dawid Skalka	2	uncle Srulke Skalka, Mindl Riba

SURNAME	GIVEN NAME	KNOWN IN OSTROW AS	# PEOPLE	KNOWN RELATIVES IN AMERICA
SKALKA	Rubin	Chaim <i>grandmother baker's</i> son	3	
SLODOWICZ	Golda	daughter of Majer Lejb	1	
SLOMKA	Abraham Mosze	Boruch Pierkarz's son- in-law	10	family Beker
SOBOL	Alte	Sime Zarembor's daughter	4	
SOKOLIAK	Ester	daughter of Josef Lejb	7	
SOKOLIK		<i>the tailor's</i>	4	
SOSNOWSKI	Izrael	son of Josef	5	
SREBRNIK	Mosze	son of Menachem <i>shojchet</i>	2	
STICZINKI	Fejga	daughter of Mendl	4	
STUDNIK	Abraham Aron		4	
SUCHADOLSKI	Majer	<i>Ro'ananer baker's</i> son- in-law	2	
SURAWICZ	Mosze Josef	<i>merchant</i>	2	
SWARBORD	Sara Gitl	Lejbl <i>glazier's</i> daughter	2	aunt Kruk, uncle Szwarcbord
SZAFRAN		<i>from Kasza mill</i>		
SZARFMAN	Lejbl	Motl <i>Kaszamacher's</i> grandson	3	
SZLIAS	Szaja	from Jasienica		family Miszler
SZNEJDER	Chaia	daughter of Aron	2	
SZON	Chana	Fajwel Gantor's daughter	3	
SZOPRANOWICZ	Szimcha	<i>scribe</i> , Lejzer Hersz's son	5	
SZOROPINKE	Mosze	son of Chaim <i>shoemaker</i>	1	
SZTEJNBERG	Doba		4	
SZTEJNBERG	Izrael	<i>teacher</i>	3	Grapa, Szifra Nejman – Chicago
SZTEJNBERG	Josel	Herszl Drozdowski's grandson	3	Sonia Cimachow
SZTELING	Lejb	Lejzer <i>broker's</i> son	2	
SZTICBERG	Josef Ber	Fajwel Lewi's son-in- law	3	
SZTICBERG	Lejb	Tuwia Makower's son- in-law	2	
SZTUFENHOLC	Jakob	Lejzer <i>broker's</i> son- in-law	2	

SURNAME	GIVEN NAME	KNOWN IN OSTROW AS	# PEOPLE	KNOWN RELATIVES IN AMERICA
SZUCHHENDLER	Chana	Clawe's daughter	2	Kaczer, Bibinow, Pietruszke
SZULC	Abraham	Szimszon <i>melamed's</i> son	1	uncle Zorach, aunt Golda
SZULC	Etké	Zelig Mordchai <i>melamed</i>	1	
SZULC	Etl	Abraham Koter's daughter	2	from Komorowo
SZULC	Icchok Majer	Szimszon <i>melamed's</i> grandson	1	family Bursztejn
SZULC	Judel	<i>merchant</i>	2	
SZULC	Mosze	son of Dawid Mordchai	1	
SZULMAN	Dina	from Komorowo	3	
SZULMAN	Josef	<i>shoemaker</i>	4	
SZUMOWICZ	Chaim	from the <i>Kurake's</i> (<i>cork maker's?</i>)	3	
SZUMOWICZ	Jakob	Szmerl Hersz Goldwaser	3	
SZWAB	Berl	son of Chaim Josef	2	
SZWAB	Motl	son of Chaim Josef	1	
SZWARBORD	Itka	Mosze <i>glazier's</i> children	2	
SZWARBORD	Izrael	son of Mosze <i>glazier</i>	1	aunt Mrs. Benny Lerman
TABAKMAN	Aron			
TACHAS	Leja	Szepsel's daughter	2	
TEJTEL	Chana	from <i>brewery</i> , Berl's wife	1	sister-in-law Mrs. Herman
TEJTEL	Zundel	<i>from brewery</i>	2	cousin Sem Frenkel
TER	Riwka	daughter of Hersz Josef	3	Josef Majer
TOCHNIS	Majer	son of Abraham Icchok	4	
TOPOLA	Chaia Sara	Kisiel the <i>goose merchant's</i>	2	brother and sister Topol
TOUBMAN	Jakob Szia	<i>lame</i> Hersz Lejzer's	3	brother Toubman
TOUBMAN	Sara	Mosze Szucht's daughter	2	
TUCHWEBER	Chaim Motl	son of Mendl Dawid	3	
TYKOCKI	Ester	Josef's daughter	3	
WENGROWER	Rechl		2	
WENGROWSKI	Frejda			
WENGROWSKI	Rachel	husband was a <i>tailor</i>	8	

SURNAME	GIVEN NAME	KNOWN IN OSTROW AS	# PEOPLE	KNOWN RELATIVES IN AMERICA
WIDELEC	Abraham H.	Szmeun <i>the blacksmith's son</i>	2	
WIDELEC	Hinda	Alter Tabacznik's daughter		
WIDELEC	Sara	<i>knitter</i>	7	
WIDELEC	Sara			sister Dwojra Sisterowicz
WILCZIK	Rachel	Josef Icchok <i>vinegar maker's</i>	3	
WINTERMAN	Jochanon	son of Izrael Lejb		
WOLBERG	Nachum	from Wonsewo		
WOLDMAN	Josef		3	
WOLMARK	Ajzyk		4	
WOLMARK	Ajzyk	Herszl <i>coachman's son</i>		
WOLMARK	Hersz	Zelig's son, from Judel <i>„ganef”</i>	7	
WOLMARK	Josel	son of Mosze	3	
WROBEL	Chaim			
ZALCBERG	Rechl	daughter of Hersz	1	
ZALCBERG		Berl <i>joiner's</i>	3	
ZAREMBER	Isaak	from Malkinia (Gorna)	1	cousin Max Rozenal
ZAREMBER	Sime	<i>storekeeper</i>	2	
ZARIWACZ	Szia	<i>tailer</i>	7	brother Jankiel Dawid, sister Stok
ZATARSKI	Brajna	daughter of Abraham <i>scribe</i>	7	brother Zatarski
ZITNER	Dina	Nute Kacew's daughter	5	family Szczupakiewicz and sister-in-law Hinerfeld
ZITNER	Szimcha	son of Szia	1	Chewcze Rowinska (Skol)
ZYGIELBAUM	Chaicze		3	
ZYLBERBERG	Raizl	the <i>kaczanke's</i> daughter	5	
ZYLBERSZTEJN	Chana	Lejzer <i>kaszamacher's</i>	4	Lewi Wengrof, Jochanon Koper
ZYSK	Szmul	son of Abraham <i>barber</i>	1	
ZYSMAN	Mordchai	Drewno's son-in-law	1	

Prepared Sep. 1997 by Judie Ostroff-Goldstein from a bulletin of United Ostrower Relief Committee. With thanks to the family of the late Hillary Chrust who made this material available.